

Totaliter aliter: helemaal *zó als*, en tegelijk helemaal anders *dàn* hier

Een gedachtenexperiment over karma en reïncarnatie als empirisch onderzoekbaar postmortaal levensperspectief

Gepubliceerd in themanummer Civis Mundi (ISSN 030 -3283) 'Is elk zijn tot niet-zijn geschapen? Postmortaal levensperspectief opnieuw ter discussie', 48'ste jaargang nr. 1, februari 2009, blz. 54-63

Komt hierna nog iets en zo ja wat? Deze vraag confronteert ons met de meest ondraaglijke onzekerheid waarvan wij ons bewust zijn. Niets weet ik *zó* zeker als dat ik er ooit niet meer zal zijn. Tegelijk ben ik precies even *onzeker* over wat misschien hierna komt. Het hierna-probleem is de ultieme paradox van het menselijk leven.

In de meeste culturen is en wordt deze paradox opgepakt als een uitdaging aan het menselijk kenvermogen. De dood wordt niet beschouwd als het absolute einde van het bestaan, maar als overgang naar een andere vorm van zijn.¹ Door deze relativering wordt de paradox weliswaar voor velen iets minder ondragelijk gemaakt, maar overal en altijd laat deze gebrekkige oplossing een ongemakkelijk gevoel achter. Er lijkt geen ontkomen aan: het hierna ligt voorbij de horizon die het leven hier nu begrenst. Maar is toch niet het laatste woord.

De dood als onherroepelijk absoluut einde komt voor het eerst voor in het Babylonische Gilgamesj-epos, omstreeks 2000 vC. In de moderne westerse cultuur is de hierna-vraag nu zelfs niet meer 'salonfähig'. Gedachten over een eventueel hiernamaals horen uitsluitend thuis in het privé-domein. In het publieke debat zijn wij allen - moeten wij ons althans *voordoen als* – agnostici. 'Ignoramus et ignorabimus': wij weten niet en zullen nooit weten of hierna nog iets komt en zo ja wat.²

Deze bijna officiële plaats van het agnosticisme als dominant seculier 'credo' heeft voor- en nadelen. Het nadeel is dat we door de werking van het quasi-dogma 'je mag niet hardop denken over een eventueel hierna' vergeten dat de hierna-vraag een *open* vraag is. Niemand *weet* het antwoord, ook de agnosticus niet. *Misschien* komt hierna echt nog iets. Maar door zelfs niet meer te denken over die vraag, verzuimen we systematisch te gaan nadenken over de mogelijkheid om daarover toch iets weten te komen. Dit essay is bedoeld als een aanzet voor een herstel van dit verzuim.

1 Hügli, lemma 'Tod in Ritters Historisches Wörterbuch der Philosophie, Band 9,1998, 1227.

2 Aldus de destijds toonaangevende natuurwetenschapper Emil DuBois-Reymond (1818-1896):...

K&r

De eerste stap is een cultuurhistorische observatie. De voorstellingen in andere culturen over de dood als overgangstoestand naar een andere zijns-vorm 'worden in verband gebracht met het idee van reïncarnatie, dat men evenzo in de filosofieën en religies van Indië en in de kosmologie van noordamerikaanse indianenculturen, de platoonse en neoplatoonse filosofie, de Orphica en andere mysterie-religies van het oude Griekenland vindt als in het vroege christendom of in het hindoeïsme of boeddhisme'.³ Dat is een relatief nieuw inzicht. Een ander nieuw inzicht is dat in de Europese cultuur vanaf het begin een ononderbroken traditie van interesse in reïncarnatie heeft bestaan.⁴ De reden dat dit tot voor kort niet bekend was, is simpel: het idee van reïncarnatie was taboe. Voor zover het niet door de Kerk actief en met geweld werd bestreden, kon je er alleen met intimi over spreken. Allicht dat het allemaal geheim bleef.

Dit nieuwe inzicht is een uitdaging om via het idee van reïncarnatie een uitweg te zoeken uit het quasi-dogma van de principiële onoplosbaarheid van het hierna-probleem. Daartoe neem ik de hierna-vraag als thema voor een empirisch-wetenschappelijk onderzoek - 'wetenschappelijk' hier bedoeld als stilering van wat Peter Medawar heeft benoemd als 'the art of the soluble': de kunst om alleen *die* problemen te kiezen om aan te werken, waarvan je mag verwachten dat er een oplossing voor wordt gevonden waarover dan consensus wordt bereikt.⁵

Dat is een nieuwe aanpak. Bij een nieuwe aanpak past een nieuwe naam. Een passende naam verbindt het idee van reïncarnatie met dat van karma. De kern van het idee van karma en reïncarnatie is zingeving aan het bestaan door meerdere incarnaties heen. Daarom wordt het hierna samengevat als k&r. Het ampersand-teken (&) betekent dat reïncarnatie zonder karma en omgekeerd geen zinvolle termen zijn.

K&r als een empirisch-wetenschappelijk benaderbaar probleem geeft allereerst een paradox. De zelfde argumentatie die vóór empirisch onderzoek naar k&r pleit, maakt zulk onderzoek namelijk evident onmogelijk. De essentie van k&r is de continuïteit van het zelfbewustzijn in de vorm van beleving van de eigen identiteit met bijbehorende herinneringen door meerdere levens heen. In het blijven bestaan van herinneringen is ook het sterkste argument gegeven voor de mogelijkheid om

3 Hügli, op. cit.

4 Helmuth Zander, 'Geschichte der Seelenwanderung in Europa - Alternative religiöse Traditionen von der Antike bis heute?' (1999),

5 Peter Medawar The Art of The Soluble – Creativity and Originality in Science, 1967.

empirisch onderzoek naar k&r op te zetten. Maar tegelijk ligt in die continuïteit van de identiteit het ogenschijnlijk doorslaggevende argument tégen de mogelijkheid om empirisch wetenschappelijk onderzoek naar k&r op te zetten. *Als* de dood niet het absolute einde, maar de overgang naar een andere bestaansvorm is, en *als* in verband met die overgang en wat daarna komt zoiets bestaat als reïncarnatie, dan zullen wij dat ooit in de toekomst met de zekerheid die we in dit aardse leven over andere zaken kunnen krijgen, zeker weten. Wij zullen dan namelijk herinneringen hebben aan vorige levens. Een uitspraak van de strekking 'k&r is realiteit maar wij hebben geen herinneringen aan vorige levens met bijbehorend zelfbewustzijn, en weten daar dus niets van' is even zinledig als een concept van reïncarnatie zonder dat sprake is van een continuïteit van de identiteit door meerdere levens met daarbij behorende herinneringen en zelfbewustzijn. Daar staat tegenover dat ik alleen 'ik' kan zeggen en mij zelf kan beleven als een wezen dat 'ik' kan zeggen dank zij het lichaam waar ik in leef. Dat lichaam *ben* ik zelfs tot op zekere hoogte. Dat lichaam houdt ooit definitief op te bestaan, en dan ben ik (er) dus niet meer. Voor zover k&r betekent 'ik kom ooit terug' kan ik niet bevatten wat dit betekent. Zo beschouwd, blijkt ook dit antwoord op de hiernavraag voorbij de horizon te liggen die mijn identiteit en bijbehorend zelfbewustzijn begrenst.

Maar nieuwe ontwikkelingen in de cognitieve neurowetenschappen inzake het concept identiteit kunnen deze paradox in beweging brengen.

Nader onderzoek naar het concept identiteit loopt in verschillende stappen. De eerste stap is: 'wie of wat bedoel ik *precies* als ik "ik" zeg?' en 'wie of wat, welke entiteit *handelt* wanneer ik handel?' Ook wat dit betreft is de moderne Europese cultuur uitzonderlijk in de nadruk op de autonomie van de individuele identiteit. Aan het vermogen van de mens om zich te manifesteren als een wezen dat 'ik' kan zeggen, het 'ik'-vermogen, de zelfbeschikkingsmacht van het individu, wordt in de Europese cultuur meer betekenis gehecht dan in enige andere cultuur.

Hier ligt een open probleem. Telkens wanneer ik iets *doe*, is mijn handeling in feite de resultante van een levenslang durend proces waarin 'ik', de handelende entiteit, méébepaald ben door invloeden van andere met wie ik interacties heb of heb gehad, en die mijn 'ik'-vermogen meer of minder sterk meebepalen en beïnvloeden. Mijn 'ik'-vermogen is weliswaar het centrum in die entiteit, maar net als in alle situaties waarin sprake is van een centrum en een omgeving, kan dit centrum meer of minder macht en autonomie hebben. En altijd vindt binnen mijn identiteit als geheel een dynamische wisselwerking plaats tussen centrum en omgeving. En dit proces werkt

uiteraard in twee richtingen. Net zoals in mijn identiteit talloze invloeden van buiten af van anderen doorwerken, zo werken invloeden vanuit mijn identiteit naar buiten toe door in de identiteit van anderen die met mij in interactie verkeren of verkeerd hebben. En in beide richtingen eindigt dit dynamisch proces pas met de dood van de centrale persoon.

Maar in de vorige alinea heb ik onbekommerd verschillende begrippen met deels dezelfde betekenis naast en door elkaar gebruikt zonder dat ze behoorlijk van elkaar afgegrensd waren: identiteit, 'ik'-vermogen, zelfbewustzijn, zelfbeschikkingsmacht en nog andere. De tweede stap in het onderzoek is orde te scheppen in de dynamiek van deze begrippen. Deze orde breng ik aan door deze verschillende begrippen te ordenen onder één nieuw begrip: perifere identiteit. Ik heb dit in verschillende eerste publicaties uitgewerkt.⁶ Identiteit heeft twee componenten. De ene is de centrale. Die is gelocaliseerd in het lichaam en die houdt met de dood van dit lichaam op te bestaan. De andere benoem ik als perifere identiteit. Die leeft in alle mensen die weet van mij hebben, en blijft bestaan als mijn centrale identiteit ophoudt te bestaan.

TransIncarnationeel Zelfbewustzijn (TIZ)

Bij het verhaal over perifere identiteit waarmee de vorige paragraaf besloot passen een aantal vragen en kritische kanttekeningen.

(1) Wat heeft dit alles te maken met k&r? Op zich natuurlijk nog niets. Maar het idee van mijn ontwerp voor een k&r-onderzoek houdt in dat we onze perifere identiteit kunnen gaan 'verdiepen', versterken, en zodoende bruikbaar kunnen maken voor ervaringen inzake k&r. (2) Voortleven in je perifere identiteit is natuurlijk alleen een eerste episode in het traject naar een volgende incarnatie. Hoe gaat het verder? Hoe kom je aan een nieuw lichaam – *als* we dat al in deze termen kunnen vragen? Ook hier voorlopig nog geen afdoende antwoord. Ik kan alleen herhalen dat het probleem door deze gedachtengang *in beweging* komt. (3) Voortleven in je perifere identiteit staat en valt met herinneringen aan op aarde concreet levende medemensen. Maar ook die zijn sterfelijk. Hoe gaat het verder met je perifere identiteit als alle mensen die weet van je gehad hebben ook overleden zijn? Op deze vraag heb ik al iets meer van een echt antwoord. Ik illustreer het aan een eigen ervaring. In mijn jonge jaren, medio 20e eeuw, hoorde ik van mijn grootmoeder vaak het verhaal over Krishnamurti en de theosofen. Eind 19e eeuw hadden de theosofen in de jonge Jiddu Krishnamurti

⁶ Zie Themanummer Civis Mundi over karma en reïncarnatie, januari 1999, en Hugo S Verbrugh Karma en reïncarnatie – een filosofische analyse [het boek is uitverkocht, de tekst staat op www.kairos-kr.nl].

een toekomstige Wereldleraar onderkend. Een speciale esoterische loge werd opgericht en hield bijeenkomsten om de metamorfose van de jongeman tot deze hoge functionaris voor te bereiden. Mijn grootmoeder was daarbij; ik hoorde het verhaal uit de eerste hand, en het zette zich in levendige herinneringen vast in mijn geheugen. Veertig jaar later mocht ik zelf een artikel schrijven over Krishnamurti in het Kritisch Denkers Lexicon. Ik verdiepte me in geschriften van Krishnamurti, en opeens betraptte ik me er op dat ik stiekem bijna even dacht dat ik er destijds in die bijeenkomsten zelf bij geweest was. Ik ga nu uitdrukkelijk niet schrijven 'en misschien ben ik er ook wel echt bij geweest in mijn vorige leven', want zulke 100% speculatieve associaties moeten we als de pest mijden als we verder willen komen met k&r. Ik vertel het hier alleen om aan te duiden dat er zoiets bestaat als een collectief geheugen waarin letterlijk alle mensen die op aarde leven participeren. Het is verwant met de quasi-erfelijkheid in de begrippen mneme en meme van Semon resp. Dawkins⁷ en ook in de esoterische literatuur is het al lang bekend.⁸ (4) 'Maar met deze redenatie van jou "leeft" ook een zuiver fictieve figuur als Sinterklaas', werpt een criticus tegen. 'Wil je nu zeggen dat die misschien ooit als concreet levend mens in een fysieke incarnatie verschijnt?' Ja en nee, antwoord ik. Ja, voor zover Sinterklaas een onversneden reële oorsprong heeft. Nicolaas van Myra (omstreeks 280 – 6 december 342 of 352) heeft echt bestaan, en *als k&r* realiteit is, heeft hij daarna misschien zelfs wel in een of meer volgende incarnaties opnieuw geleefd. Mythen en legenden en aanverwante producten van de menselijke geest bieden goed inspiratie-materiaal om hierover dóór te denken.⁹ Maar zo is het uitdrukkelijk *niet* met de smurfen oftewel Les Schtroumpff of de teletubbies of andere wereldwijd bekend geworden karikaturaal-pseudo-menselijke gedochten die door de commercie verzonnen zijn om kinderen te verleiden tot de aankoop van ongezonde etenswaren.¹⁰ Dus het antwoord is ook 'nee'. (5) 'Van bijna alle mensen levert de perifere identiteit maar een schamel scenario om mee te nemen naar een volgende incarnatie', is een andere tegenwerping van mijn criticus. Plato, Aristoteles, Thomas van Aquino en talloze andere mensen die iets belangrijks op hun naam hebben staan mogen dan voortleven in het bewustzijn van latere generaties, maar wat moet ik met de perifere identiteit van Jan Modaal in mijn bewustzijn?' Op deze vraag heb ik eindelijk een – althans voor mijn gevoel - redelijk en overtuigend

7 Richard Semon, Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel der organischen Geschehens, 1904, en Richard Dawkins, The Selfish Gene. Tweede editie, 1989, hoofdstuk 11: Memes: the new replicators

8 Erwin Laszlo, Sinece and the Akashic Field, 2004

9 Een mooi voorbeeld van zo een 'doordenk-proces' geeft Simon Vestdijk in het korte verhaal 'Homerus fecit' (= Homerus heeft het gemaakt).

10 Frits Wilmar, Peter van Domburg en Hugo Verbrugh, Over de invloed van radio en televisie op kleuters en kleine kinderen, onder auspiciën van de Werkgroep Neurowetenschappen en Filosofie van de Vereniging voor Filosofie en Geneeskunde, 2008, Volgens sommigen zijn smurfen en aanverwante gedochten archetypische herinneringen van kleine kinderen aan demonen in het hiertussenmaals, of roepen ze in elk geval associaties daaraan op.

antwoord. Het werd me ooit geleverd door een medewerker in een tehuis waar kinderen met een mentale handicap op basis van het antroposofisch mensbeeld verzorgd worden. Vele jaren had hij intens gewerkt met een ernstig gestoorde pupil. Leidmotief in zijn werk was het streven om de pupil op een muziekinstrument een simpel deuntje goed te leren spelen. Eén maal lukt het de pupil een simpele melodie zuiver te spelen. De herinnering aan zo een, met intense wilsinspanning geleverde prestatie en de daarbij behorende relatie met de verzorger neemt het kind mee in het hiertussenmaals, waar het verlost is van de beperkingen van zijn fysieke zenuwstelsel (in verband met k&r moet het hierna als 'hiertussenmaals' worden aangeduid). Net als bijna niemand anders heeft hij wereldgeschiedenis gemaakt in de zin van Plato *e tutti quanti*, maar déze herinnering is wel mooi het tegendeel van een 'schamel scenario'.

Maar om dit alles concrete te maken is een andere manier van denken nodig: een levend denken waarin de mens door bewuster gebruik van zijn spiegelneuronen authentieker 'meedenkt' en meebeweegt met wat hij gewaar wordt. Empathie, 'ik die leef in de ander en omgekeerd' worden dan concrete gewaarwordingen in het praktische leven. Wijze jonge moeders en anderen die geleerd hebben met enig benul om te gaan met kleine kinderen zullen begrijpen wat ik bedoel.

Maar dit speelt allemaal nog hier en nu in relaties tussen concrete nu levende mensen. Om de tentatieve eerste antwoorden een functie te geven in een theorie over k&r hebben we na de invoering van de nieuwe termen k&r en perifere identiteit nog een derde nieuw begrip nodig: het TransIncarnationale Zelfbewustzijn (TIZ). Dat is de naam die ik hierbij voorstel voor de ruimere perifere identiteit: de 'component' van de identiteit van de mens die na de dood vrij komt uit het dode lichaam en dan zijn eigen weg gaat via het hiertussenmaals naar een nieuwe incarnatie. Bewustzijn en zelfbewustzijn zijn tegenwoordig actuele begrippen in de psychologie. Dat werkt bemoedigend. Maar de toevoeging 'transincarnationeel' introduceert tussen de regels door ook weer een paradox. Ben ik zelf nu wel of niet in essentie gebonden aan de eigen lichamelijkeheid?

Tegenstrijdigheid?

Ooit ergens in de Middeleeuwen leefden eens twee Dominicaner monniken die nieuwsgierig waren inzake een eventueel 'iets' na de dood. Daarom maakten ze een afspraak. Wie als eerste zou sterven, zou terugkomen en de ander vertellen hoe het aan gene zijde was. Om het simpel te houden, spraken ze af dat de overledene slechts één woord zou spreken. Hij zou zeggen ofwel 'taliter', wat 'net zo als (hier)' betekent, ofwel 'aliter', wat '*anders dan* (hier)' betekent. Na enige tijd stierf de een. De ander

wachtte. Een tijdje later kwam de schim van zijn overleden broeder bij hem. *Twee* woorden sprak hij: 'totaliter aliter'. Daarna verdween hij. Wat had hij nu in feite *precies* gezegd met zijn 'totaliter aliter'? Letterlijk vertaald betekenen de woorden 'totaliter aliter' geheel anders. Maar in de herhaling van de twee lettergrepen 'aliter' zit een paradox. 'Aliter' op zichzelf betekent 'anders (dan)', maar '-iter' achter een bijvoegelijk naamwoord maakt van dit bijvoegelijk naamwoord een bijwoord. Het twee maal vóórkomen van dit '-iter' maakt dat 'totaliter aliter' voor de goede verstaander betekent: '(tegelijk heel) *anders dãn* (en tegelijk *precies*) *zo àls* (dit of dat)'.

'Totaliter aliter' is een tijdloos actuele *wisecrack* over hoe de werkelijkheid in mekaar steekt als je ook het hierna in die werkelijkheid betreft. Het hierna is zeker op onvoorstelbare manier totaal anders dan het hier-nu. In het hierna hebben we geen eigen lichaam, en letterlijk alles wat we hier op aarde ervaren en doen is alleen realiteit dank zij dit lichaam waarover we hier beschikken. Maar als we niet zouden mogen veronderstellen dat het hierna tegelijk ook zó is als het hier-nu, zou zelfs het denkbeeld van iets als een hierna niet bij ons kunnen opkomen. Als het hierna alleen maar totaal anders zou zijn dan het leven hier, zouden we zelfs niet kunnen bedenken dat er misschien zoiets bestaat als een hiernamaals – of, want zo moeten we het noemen als we reïncarnatie in het verhaal betrekken, een *hiertussenmaals*. Tegelijk zijn àlle woorden van de wereld ontoereikend om weer te geven hoe dit hiertussenmaals is, want het is echt totaal anders dan de wereld hier. Er is zelfs geen taal. En toch blijven we proberen ons voorstellingen te maken van wat eventueel hierna komt. 'Totaliter aliter' is ook een manier om te zeggen dat woorden niet méér kunnen doen dan nieuwe openingen geven voor het denken – niet meer, maar ook niet minder. Levenskunst is de kunst om levenslang te leven en werken met ogenschijnlijk ondenkbare en onwerkbare tegenstrijdigheden. Deze levenskunst hebben we nodig om verder te komen met k&r. ¹¹

Gedachtenexperiment

'Totaliter aliter' is de legitimering om k&r te onderzoeken op een manier die nogal onorthodox is, en die tegelijk iedereen kan volgen die wil en kan en durft zelfstandig te denken. Het onorthodoxe zit 'm in de mix van inhoudelijk positieve overtuiging inzake k&r ('er *moet* enige realiteit in steken') en negatieve skepsis ('zo als we er nu over denken *kan* er geen realiteit in steken'). Zo' mix is in deze tijd behalve onorthodox ook impopulair. Gelovigen in de wel- resp. niet-realiteit van k&r willen alleen communiceren met mede-gelovigen. Het 'format' bij uitstek voor onderzoek in het perspectief

¹¹ In feite is Totaliter aliter natuurlijk een universeel motief. Denk aan de docta ignorantia van Cusanus, de mystieke leegte, hrt motief van these antithese synthese, dialectiek en het *levend* denken, en andere topoi.

van en zo 'n mix van wel en niet geloven is het gedachtenexperiment. Het is een methode van kennisverwerving waarin introspectie en analyse van wat je in je eigen binnenwereld ervaart in actieve wisselwerking functioneren met zintuigelijke waarneming en de informatie die je vanuit de buitenwereld krijgt. Theorie erover is onder meer geleverd door Karl Popper (1902-1994).¹²

In de praktijk loopt een gedachtenexperiment in zijn algemeenheid aldus. De onderzoeker heeft een meer of minder scherp omschreven, hard of minder hard vermoeden over hoe iets dat nu niet goed bekend is, in mekaar zou kunnen steken en werken. Hij laat zijn introspectief vermogen erop los, bedenkt zuiver theoretisch op welke manier hij er zó aan zou kunnen werken, dat anderen op zijn minst geïnteresseerd raken in dat werk, en zoekt zowel in de binnenwereld van de introspectie als in de buitenwereld van de empirie naar argumenten die vóór *en zulke die tégen* zijn vermoeden kunnen worden ingebracht. In de gecursiveerde woorden in de vorige zin ligt het verschil tussen een gedachtenexperiment opzetten en uitvoeren enerzijds en het formuleren en uitdragen van een geloofsinhoud anderzijds. De kunst van een gedachtenexperiment is om je alle argumenten die tégen je vermoeden pleiten je eigen maken alsof je het er onversneden authentiek mee eens was. Hoe je dat kunt doen, kun je onder andere van Rudolf Steiner leren.¹³ Een andere aanbeveling van Steiner is ook onmisbaar. Zolang je nog maar een sprankje hoop hebt dat je na je dood zult voortbestaan, zul je daarover géén geldige kennis krijgen, zo parafraseer ik deze aanbeveling.

Zo durf ik het gedachtenexperiment over k&r in de steigers te zetten. Ik doe alsof k&r realiteit is en alsof ik bovendien *ongeveer* weet hoe k&r in mekaar steekt en werkt. Van ieder mens leeft na zijn dood als mens het TIZ enige tijd voort doordat het verblijft in het bewustzijn van alle mensen die op enigerlei wijze weet van de overledene gehad hebben. Dat is het eerste station op de weg naar het hiertussenmaals. Dit virtueel voortleven op zich zelf is nog 'gewoon' dagelijkse ervaring van iedereen die een overledene goed gekend heeft. Maar in het gangbare spraakgebruik is dit 'voortleven' metaforisch bedoeld. In verband met k&r is dit voortleven niet virtueel. Ik vat het als onversneden fysiologisch reëel op. De wederbelichaming van een overledene begint concreet fysiek in de vorm van specifieke veranderingen in het zenuwstelsel van de mensen die de overledene hebben gekend. In de hersenen van al die mensen treden specifieke veranderingen op in de onophoudelijk veranderende configuraties van zenuwimpulsen die het fysiek materiële correlaat van

¹² Karl Popper, *Logik der Forschung*, Vierte Auflage, 1971, blz. 397 en verder ...

¹³ Oefen je erin om alles waar je het itdrukkelijk niet mee eens bent eigen te maken alsof je het er wel mee eens was., aldus een aanbeveling van Rudolf Steiner in zijn boek over de scholingsweg '*Wie erlangt man Erkenntnisse höherer Welten?*', in het Nederlands: 'De weg tot inzicht in hogere werelden'.

het bewustzijn vormen.¹⁴ ‘Perifere identiteit’ kan óók getypeerd worden als een andere naam voor deze specifieke veranderingen. Maar dit op deze manier voortleven in anderen is slechts van beperkte duur. De argumenten in de paragraaf over het TIZ (blz. 00) zijn wat dat betreft hard en duidelijk. En over hoe het verder gaat, ben ik een stuk minder zeker. Het TIZ van de overledene gaat een weg door allerlei sferen, zo stel ik mij voor. Dan bereikte het een 'omkeringsmoment', in de esoterische literatuur bekend als de middernachtszon¹⁵, waar het besluit weer naar de aarde terug te gaan voor een volgende incarnatie. Daarbij is, gegeven dat de kern van het reïncarnatie-proces ligt in de continuïteit van de identiteit en het bijbehorend zelfbewustzijn van de persoon met bijbehorende herinneringen aan het vorige leven, terugkomen als dier of op een andere planeet buiten de orde. Speculaties van deze omvang zouden een onderzoek op voorhand onmogelijk maken. Het reïncarnatie-proces is ook een zinvol gebeuren. Het is niet een straf om telkens weer terug te komen, integendeel. Het is een vrij besluit van het TIZ. Dit gegeven leeft in het begrip karma. Karma betekent dat de mens in het hiertussenmaals een loutering doormaakt. Deze loutering houdt in dat hij 'spiegelbeeldig' doormaakt wat hij in het vorige leven anderen heeft aangedaan. Terugkomst in een volgend leven is bedoeld om deze loutering uit te werken.

Om dit verhaal bruikbaar te maken voor ons gedachtenexperiment moet het inhoud krijgen. Om het de benodigde inhoud te geven, hebben we nog een andere hypothese nodig dan de aanname dat k&r realiteit is. Deze hypothese houdt in dat ieder mens onbewust herinneringen heeft aan vorige levens en het hiertussenmaals. Deze hypothese is op verschillende gronden allerminst onaannemelijk. Ik specificeer drie van deze gronden. Ten eerste: Plato kende de zogeheten anamnese, de herinnering aan wat de 'ziel' uit het voorgeboortelijke meebracht.¹⁶ Ook het idee van een gang van de ziel, wat we hier dus als het TIZ hernoemd hebben door het hemelgewelf is bij Plato gethematiseerd.¹⁷ Dat zijn allemaal grandioze, al meer dan tweeduizend jaar velen aansprekende verhalen, maar niet voldoende concreet en van voldoende aanknopingspunten met het huidige discours voorzien om ze het meteen bruikbaar te maken voor een eigentijdse theorie. Ten tweede, en in hoge mate eigentijds, zijn er de talloze verhalen uit de zogenoemde regressie- en reïncarnatie-therapie. Wat daarover in de publiciteit verschijnt, is voor veel mensen de eerste associatie die bij ze opkomt als het ergens over reïncarnatie gaat. Het is zinvol om kennis van al die verhalen te nemen, en vooral zinvol om dat kritisch te doen, maar er kleeft een essentieel bezwaar aan. Dat bezwaar is een variant van het

14 Hugo Verbrugh Het Verzuim – essay over de dood van een dochter, 2007 blz. 80-81

15 Kim Leeser, De Geschiedenis van de Middernachtszon – een verhaal over karma en reïncarnatie, 1994; uitverkocht, de tekst staat op www.kairos-kr.nl ...

16 De dialoog die bekend staat als de Meno gaat hierover.

17 Plato Phaidros 247b

bezwaar dat in de paragraaf over de westerse geschiedenis van het idee van reïncarnatie ter sprake kwam in de paragraaf K&r, blz. 00-00. Alles wat hier verteld wordt dateert van vóór de tijd waarin het bewustzijn en het zelfbewustzijn wetenschappelijk gethematiseerd werden. Zonder deze thematisering hangt het idee van reïncarnatie in de lucht. Dat maakt dat alle verhalen uit deze sfeer met de grootst mogelijke omzichtigheid gelezen en beoordeeld dienen te worden.

Met het derde argument op grond waarvan een potentieel bewustzijn van voorgeboortelijk leven en het hiertussenmaals aannemelijk is ligt dat anders. Uit esoterische overleveringen en scholen kunnen we 'heuristisch' veel wijsheid putten. In mijn gedachtenexperiment vooral levert deze laatste grond belangrijke inspiratie om verder te werken. Met name de antroposofie is hier onmisbaar.

Antroposofie

Over het systeem van leden en denken dat door Rudolf Steiner (1861-1925) in de wereld is gezet onder de naam antroposofie circuleren veel misverstanden. Door verschillende omstandigheden is het werk van Steiner voor een deel anders opgepakt en uitgewerkt dan zijn bedoeling was.¹⁸ Dat blijft hier allemaal buiten beschouwing; het gaat hier alleen over de kern van de antroposofie en de betekenis daarvan voor k&r.

De kern van de antroposofie laat zich in één one-liner trefzeker en eenvoudig samenvatten. 'De mens wordt wat hij denkt dat hij is'. De mens *denkt*. Hij zoekt kennis, wil begrijpen. In Genesis wordt trefzeker verteld hoe deze eerste determinant van het mens-zijn onmiddellijk samenhangt met (1) benul van goed en kwaad, (2) de opdracht tot zelfkennis, en (3) de vrijheid om wel of niet te streven naar wat hij als goed onderkent. De mens is vrij. De hele schepping, inclusief hij zelf, staan voor hem open. Dat spreekt uit 'de mens *wordt* ...'. Hij scheidt zich zelf naar het beeld van zich zelf, naar wat hij *denkt* dat hij *is*. Dat beeld van zich zelf heeft hij bij de schepping meegekregen (of: heeft hij in de loop van de evolutie in zich zelf ontwikkeld. De alternatieve formulering die in deze zin tussen haakjes staat, is hier gegeven omdat ieder mens *op grond van dit gegeven van de vrijheid*, zelf moet (of: kan) uitmaken welke formulering voor hem de juiste is).

In iets meer woorden gekarakteriseerd is de antroposofie is in de eerste plaats een mensbeeld. In dat beeld verschijnt de mens als het (of: een) wezen dat is geschapen (of: zich evolutionair heeft

¹⁸ Deze omstandigheden zijn besproken in Frits Wilmar, Peter van Domburg en Hugo Verbrugh, Over de invloed van radio en televisie op kleuters en kleine kinderen, onder auspiciën van de Werkgroep Neurowetenschappen en Filosofie van de Vereniging voor Filosofie en Geneeskunde, 2008, blz. 208-210,

ontwikkeld) ten einde een nieuwe eigenschap in de wereld te brengen, namelijk (of: met als totaal nieuwe, onverwachte eigenschap die hij in de loop van die evolutie kreeg) de vrijheid. Ook hier zijn de alternatieve formuleringen tussen haakjes gegeven omdat ieder mens *op grond van dit gegeven van de vrijheid, zelf moet (of: kan) uitmaken welke formulering voor hem de juiste is*). Met dit idee van de vrijheid van de mens en de centrale plaats hiervan in de wereld is het enige absolute uitgangspunt onder woorden gebracht van de antroposofie voor zover deze behalve een mensbeeld ook een leer, een filosofie is. De vrijheid is de alpha en omega van deze filosofie. Op zich is dat niet heel bijzonder. Vrijheid 'kan met recht de normatieve sleutel-idee van de moderne westerse cultuur genoemd worden'¹⁹. In de antroposofie wordt dit idee verder en radicaler uitgewerkt dan in enig ander filosofisch systeem. Het lot van schepping is letterlijk aan de mens toevertrouwd. Hij heeft de vrijheid die te vervolmaken resp. te gronde te richten. Daardoor is de antroposofie als filosofisch-antropologisch systeem tegelijk een kosmologie en een eschatologie.

Het ultra-radical karakter van deze uitwerking heeft een belangrijke consequentie. Om de door de antroposofie bedoelde vrijheid te realiseren is een nieuwe verbinding nodig tussen de twee dimensies van de werkelijkheid die bij de zondeval verloren gegaan is: het geestelijke in de mens en het geestelijke in de wereld. Voor zover de antroposofie behalve een mensbeeld en een filosofie ook een praktisch systeem van leven en denken is, is ze een weg met bijbehorende routebeschrijving via welke deze de bedoelde verbinding hersteld kan worden. De antroposofie is, anders gezegd, een theoretische en praktische filosofie waarin het aan tijd en ruimte gebonden aspect van de alledaagse ik-identiteit van ieder afzonderlijk mensenwezen operationeel gerelateerd wordt aan de niet aan tijd of ruimte gebonden, vaak als 'hoger' aangeduide, ik-identiteit van het wezen 'mens' als zodanig vice versa. Deze relatering heeft één essentiële complicatie. Onze alledaagse identiteit is namelijk onverbreeklijk gekoppeld aan onze lichamelijkeheid. Daardoor zijn wij in dit leven hier en nu niet vrij. Bovendien is deze koppeling is zó totaal, dat alleen de dood haar verbreekt. Men kan dus *logisch* afleiden dat de verbinding van het geestelijke in de mens met het geestelijke in de wereld nooit hersteld zou kunnen worden als er niet een soort tussenschakel bestond waarin deze twee dimensies in elkaar overgaan. Deze 'tussenschakel', die de continuïteit vormt in het leven van de mens door meerdere incarnaties heen, wordt in de antroposofie aangeduid als de wezenskern. In mijn gedachtenexperiment duid ik die tussenschakel aan als het TransIncarnationale Zelfbewustzijn.

De essentie van het antroposofisch mensbeeld is dus op zich zelf eenvoudig onder woorden te brengen.

19 Marian Verkerk (red.), Liber Amicorum voor Koo van der Wal, 2000, blz. 176 en verder ...

Even *moelijk* is het om het te doorgronden. Deze moeilijkheid is van een absoluut andere aard dan enige andere moeilijkheid in de wereld. Het argument voor deze stelling ontleen ik aan – alweer – een gedachtenexperiment. Ik kan mij in zo een experiment voorstellen dat 'de' mens, de mensheid als geheel, ooit alles wat er te weten en te begrijpen valt in de schepping zal weten en begrijpen. Dat is in concreto niet voorstelbaar; in abstracto laat het zich probleemloos denken. Maar ook dan zal, aldus het Unique Selling Point van dit gedachtenexperiment, ondanks het absoluut abstracte karakter dat q.q. ook aan de uitkomst van dit experiment eigen is, één fenomeen onbegrepen blijven, namelijk de vrijheid van de mens. Dat is inhaerent aan de essentie van de vrijheid. Zij kan niet in menselijke termen begrepen worden. Misschien zullen we inzien wat vrijheid is als we aan het einde der tijden gekomen zullen zijn. Maar dat zal nog vele incarnaties duren – en bij de moderne westerse cultuur past óók dat we pragmatisch effectief proberen te begrijpen, en dat kan alleen door problemen te kiezen die wellicht in *déze* incarnatie zo niet opgelost, dan toch een eindje verder gebracht kunnen worden – bij voorbeeld k&r via een gedachtenexperiment zoals hier aangeduid.

Evidentie

Wellicht verklaart dit unieke karakter van de vrijheid in de zin waarin dit gegeven in de antroposofie wordt gethematiseerd iets van de paradox dat in de openbare discussie antroposofie en karma en reïncarnatie zo weinig gerelateerd worden. Bij mij roept deze thematisering van de vrijheid door Rudolf Steiner een uniek gevoel van evidentie op. Dat maakt dat de antroposofie, totaliter aliter tegelijk *in en buiten mijzelf* levend, de belangrijkste inspiratiebron is voor mijn gedachtenexperiment. Ik neem uit die antroposofie op, hoor, lees, en leer, verwerk wat ik kan verwerken, en laat voorlopig liggen wat ik niet kan vatten – en dat is erg veel.²⁰

Verder zoek ik in de 'gewone' alledaagse buitenwereld wat ik kan gebruiken voor mijn ontwerp. Dat *en alleen dat* is legitiem materiaal om in het k&r-gedachten-experiment te gebruiken. Hoe dat verder gaat, is een lang verhaal. Wordt vervolgd. .

²⁰ Ik heb met name nog veel moeite met voor mijn gevoel al te concrete beweringen van Steiner zelf over wie in een vorige incarnatie wie zou zijn geweest, en met de wijze waarop deze ongehoord intieme uitspraken door anderen schriftelijk doorgegeven worden.